

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
NILS WAHL
prezentate la 16 iulie 2015¹

Cauza C-338/14

**Quenon K. SPRL
împotriva
Citibank Belgium SA,
Citilife SA, devenită Metlife Insurance SA,**

[cerere de decizie preliminară formulată de cour d'appel de Bruxelles (Belgia)]

„Trimitere preliminară — Agenți comerciali independenți — Directiva 86/653/CEE — Articolul 17 alineatul (2) — Dreptul agentului comercial în cazul rezilierii contractului de agenție — Indemnizația de clientelă sau repararea prejudiciului — Cumul — Daune interese suplimentare față de indemnizația de clientelă — Admisibilitate”

1. În dreptul statelor membre ale Uniunii Europene este consacrat în prezent faptul că rezilierea unui contract de agenție comercială este de natură să genereze un prejudiciu important agentului comercial și că o astfel de situație trebuie să îi ofere, în principiu, dreptul la o compensație financiară. Astfel, revocarea mandatului agentului respectiv, care îi retrage puterea de reprezentare, este de natură să determine pierderea de către acesta a cotei de piață pe care o constituise sau pe care o menținuse până atunci și, în consecință, îl lipsește de câștiguri financiare potențiale generate de eforturile comerciale pe care le depusese împreună cu mandantul.

2. Opțiunea oferită statelor membre prin articolul 17 din Directiva 86/653/CEE² între două mecanisme de despăgubire, respectiv acordarea unei indemnizații calculate în raport cu aportul sau cu dezvoltarea clientelei de către agentul comercial sau repararea prejudiciului suferit ca urmare a încetării contractului, nu a fost invocată totuși fără a pune dificultăți³. Aceasta continuă să dea naștere la numeroase întrebări, astfel cum arată prezenta cerere de decizie preliminară.

3. În speță, cour d'appel de Bruxelles [Curtea de Apel din Bruxelles (Belgia)] urmărește astfel să obțină din partea Curții unele clarificări în ceea ce privește interpretarea articolului 17 alineatul (2) din Directiva 86/653. Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între Quenon K. SPRL (denumită în continuare „Quenon”), pe de o parte, și Citibank Belgium SA (denumită în continuare „Citibank”) și Citilife SA (denumită în continuare „Citilife”), devenită Metlife Insurance SA, pe de altă parte, în legătură cu plata indemnizațiilor și cu repararea prejudiciilor solicitate de Quenon în urma

1 — Limba originală: franceza.

2 — Directiva Consiliului din 18 decembrie 1986 privind coordonarea legislației statelor membre referitoare la agenții comerciali independenți (JO L 382, p. 17, Ediție specială, 06/vol. 1, p. 176).

3 — A se vedea în mod special dificultățile de interpretare evocate în Raportul Comisiei din 23 iulie 1996 privind aplicarea articolului 17 din Directiva 86/653 [COM(96) 364 final, p. 10-13, denumit în continuare „Raportul din 1996”]. O dovadă în acest sens sunt și aprecierile critice care privesc coexistența a două abordări legislative diferite în cadrul aceleiași directive (a se vedea în special punctul 18 din Comunicarea Comisiei către Parlamentul European și către Consiliu – Un drept european al contractelor mai coerent – Un plan de acțiune [COM(2003) 68 final]).

rezilierii contractelor de agenție existente între acestea. Ea solicită Curții, mai precis, să se pronunțe cu privire la relația dintre sistemul de indemnizație prevăzut la articolul 17 alineatul (2) literele (a) și (b) din această directivă și eventuala posibilitate oferită agentului comercial de a obține daune interese în temeiul literei (c) din aceeași dispoziție.

I – Cadrul juridic

A – Dreptul Uniunii

4. Articolul 1 din Directiva 86/653 prevede:

„(1) Armonizarea măsurilor prevăzute în prezenta directivă se aplică actelor cu putere de lege și actelor administrative din statele membre, care reglementează relațiile dintre agenții comerciali și comitenții lor.

(2) În sensul prezentei directive, agentul comercial reprezintă intermediarul care desfășoară o activitate independentă și care este în permanență autorizat să negocieze vânzarea sau cumpărarea produselor în numele altei persoane, denumită în continuare «comitent», sau să negocieze și să încheie astfel de tranzacții pentru și în numele comitentului în cauză.

[...]”

5. Articolul 17 alineatele (1)-(3) din această directivă prevede:

„(1) Statele membre adoptă măsurile necesare pentru a asigura agentului comercial, după expirarea contractului de agenție, o indemnizație potrivit alineatului (2) sau repararea prejudiciului potrivit alineatului (3).

(2)

(a) Agentul comercial are dreptul la indemnizație în cazul și în măsura în care:

- a adus comitentului noi clienți sau a contribuit substanțial la creșterea volumului de afaceri întreprinse cu clienții existenți, iar comitentul continuă să obțină beneficii substanțiale din afacerile cu acești clienți

și

- plata acestei indemnizații este echitabilă având în vedere toate împrejurările și, în special, comisionul pierdut de agentul comercial în afacerea cu clienții. [...]

(b) volumul compensației nu poate depăși echivalentul unei indemnizații pe un an de zile calculată din remunerația anuală medie a agentului comercial în ultimii cinci ani și, în cazul în care respectivul contract datează de mai puțin de cinci ani, indemnizația se calculează cu ajutorul mediei din perioada respectivă;

(c) acordarea acestei indemnizații nu îl poate împiedica pe agentul comercial să obțină daune interese.

(3) Agentul comercial are dreptul la repararea prejudiciului datorat încetării relațiilor sale cu comitentul. Acest prejudiciu decurge, în special, în cazul în care încetarea relațiilor intervine în condițiile în care:

- agentului comercial nu i s-au plătit comisioanele de care ar fi beneficiat din buna executare a contractului de agenție, în timp ce comitentul obține beneficii substanțiale legate de activitatea agentului comercial,
- în condiții care nu au permis agentului comercial să amortizeze costurile și cheltuielile pe care le-a suportat pentru îndeplinirea contractului de agenție la sugestia comitentului.”

B – *Dreptul belgian*

6. Directiva 86/653 a fost transpusă în dreptul belgian prin Legea din 13 aprilie 1995 privind contractul de agenție comercială⁴. Articolul 20 din aceasta prevede:

„După încetarea efectelor contractului, agentul comercial are dreptul la o indemnizație compensatorie în cazul în care a adus noi clienți comitentului sau a contribuit substanțial la creșterea volumului tranzacțiilor întreprinse cu clienții existenți, în măsura în care această activitate poate continua să aducă beneficii substanțiale comitentului.

În cazul în care contractul prevede o clauză de interdicție comercială, se consideră că comitentul primește, până la proba contrară, beneficii substanțiale.

Cuantumul indemnizației se stabilește atât în funcție de importanța dezvoltării afacerilor, cât și de aportul de clientelă.

Indemnizația nu poate depăși cuantumul corespunzător unui an de remunerație, calculat conform mediei ultimilor cinci ani, sau, în cazul în care durata contractului este mai mică de cinci ani, conform mediei anilor anteriori. [...]”

7. Potrivit articolului 21 din Legea din 1995:

„În măsura în care agentul comercial are dreptul la indemnizația compensatorie menționată la articolul 20 și această indemnizație nu acoperă în totalitate prejudiciul suferit efectiv, agentul comercial poate obține, în afara acestei indemnizații, despăgubiri având un quantum egal cu diferența dintre valoarea prejudiciului suferit efectiv și indemnizația respectivă, cu condiția să facă dovada întinderii prejudiciului invocat.”

II – **Litigiul principal și întrebările preliminare**

8. Din elementele furnizate Curții reiese că Quenon, care a fost constituită în anul 1997 pentru a continua activitățile domnului Quenon, a devenit agentul comercial al Citibank și al Citilife de la 1 decembrie 1997 în temeiul a două contracte de agenție diferite. Activitățile bancare și de asigurări au fost regrupate în cadrul uneia și aceleiași agenții și Quenon era remunerată exclusiv în funcție de comisionul plătit de Citibank pentru vânzarea de produse bancare și, respectiv, de Citilife pentru vânzarea de produse de asigurare.

4 — *Moniteur belge* din 2 iunie 1995, p. 15621, denumită în continuare „Legea din 1995”.

9. La 9 ianuarie 2004, Citibank a denunțat contractul de agenție care o lega de Quenon fără preaviz și fără a preciza motivele. Aceasta i-a plătit o indemnizație de reziliere de 95 268,30 euro și o indemnizație compensatorie de 203 326,80 euro. Citibank a interzis Quenon să o mai reprezinte, să mai utilizeze denumirea și marca sa. De la această dată, Quenon nu a mai avut acces la programul informatic care îi permitea să administreze portofoliul de produse de asigurare al Citilife. Potrivit Quenon, în consecință, era imposibil *de facto* să se continue executarea contractului de agenție de asigurare.

10. La 20 decembrie 2004, Quenon a chemat în judecată Citibank și Citilife la tribunal de commerce de Bruxelles (Tribunalul Comercial din Bruxelles) și a solicitat obligarea acestora, cu titlu individual sau în solidar, la plata, în esență, a unor indemnizații de preaviz și compensatorii pentru rezilierea contractului de agenție de asigurări, a unor daune interese suplimentare, precum și a unor comisioane aferente unor afaceri încheiate după încetarea contractului de agenție.

11. Întrucât acțiunea sa a fost respinsă prin hotărârea din 8 iulie 2009, Quenon a declarat apel în fața instanței de trimitere, modificând în același timp sumele solicitate în primă instanță.

12. Din decizia de trimitere reiese că Quenon subliniază, în susținerea apelului său, că valoarea indemnizației compensatorii care i-a fost plătită de Citibank pentru rezilierea contractului de agenție bancară nu este suficientă. Aceasta consideră că este necesar să se țină seama, în temeiul articolului 21 din Legea din 1995, de indemnizațiile compensatorii de preaviz și compensatorii datorate pentru rezilierea *de facto* a contractului său de agenție de asigurări, precum și pentru totalitatea prejudiciului pe care l-a suferit.

13. În ceea ce privește pârâtele din litigiul principal, acestea susțin că dispoziția națională menționată, în interpretarea pe care Quenon o dă acesteia, ar fi contrară Directivei 86/653, care nu permite statelor membre să cumuleze cele două sisteme de despăgubire, și anume sistemul de indemnizație și cel al reparării prejudiciului.

14. Potrivit instanței de trimitere, se ridică, în consecință, problemele dacă Directiva 86/653 poate fi interpretată în sensul că impune o obligație de reparare a totalității prejudiciului suferit de un agent comercial și dacă, în lipsa unei culpe din partea comitentului, statele membre pot prevedea acordarea unei indemnizații compensatorii egale cu cel mult valoarea remunerației pentru un an, majorată eventual cu daunele interese care acoperă diferența dintre quantumul prejudiciului suferit efectiv și cel al acestei indemnizații.

15. În aceste condiții, cour d'appel de Bruxelles a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

- „[1]) Articolul 17 din [Directiva 86/653] trebuie interpretat în sensul că permite legiuitorului național să prevadă că, după încetarea contractului, agentul comercial are dreptul la o indemnizație de clientelă al cărei quantum nu poate depăși valoarea remunerației pentru un an, precum și, în cazul în care quantumul acestei indemnizații nu acoperă în întregime prejudiciul suferit efectiv, la daune interese în quantum egal cu diferența dintre valoarea prejudiciului suferit efectiv și indemnizația respectivă?
- [2]) Mai exact, articolul 17 [alineatul] (2) [litera] (c) din [Directiva 86/653] trebuie interpretat în sensul că acordarea de daune interese suplimentare față de indemnizația de clientelă este condiționată de existența unei culpe contractuale sau cvasidelictuale din partea comitentului care să aibă legătură de cauzalitate cu prejudiciile invocate, precum și de existența unui prejudiciu diferit de cel reparat prin indemnizația forfetară de clientelă?

[3]) În cazul unui răspuns [afirmativ] la această ultimă întrebare, culpa trebuie să fie diferită de denunțarea unilaterală a contractului, ca de exemplu un preaviz insuficient, acordarea unor indemnizații compensatorii de preaviz și de clientelă insuficiente, existența unor motive grave în sarcina comitentului, un abuz de drept cu privire la reziliere sau orice alte încălcări, în special ale practicilor de pe piață?”

16. Au depus observații scrise Quenon, Citibank, guvernele belgian și german, precum și Comisia Europeană.

III – Analiză

A – *Cu privire la competența Curții*

17. Îndoieli în ceea ce privește „admisibilitatea” prezentei cereri de decizie preliminară au fost exprimate de Comisie. Aceasta din urmă susține că situația în discuție în cauza principală nu intră în domeniul de aplicare al Directivei 86/653, dat fiind că activitățile bancare și de asigurări care au fost exercitate de Quenon în numele Citibank și al Citilife se raportează la prestări de servicii, iar nu la „vânzarea sau la cumpărarea produselor”, singurele prevăzute la articolul 1 alineatul (2) din această directivă. Guvernul german, fără a ridica în mod formal o excepție de necompetență, a invocat considerații de aceeași natură.

18. În opinia noastră, aceste îndoieli pot fi înlăturate cu ușurință.

19. După cum au subliniat, de altfel, în mod întemeiat guvernul german și Comisia, Legea din 1995, care transpune Directiva 86/653 în ordinea juridică belgiană, se aplică, potrivit articolului 1⁵ din aceasta, fără deosebire, agenților comerciali însărcinați, în numele comitenților, atât cu cumpărarea sau cu vânzarea mărfurilor, cât și cu prestarea de servicii.

20. Or, pentru a asigura uniformitatea interpretării, Curtea s-a declarat, în mai multe rânduri, competentă să statueze asupra cererilor de decizie preliminară referitoare la dispoziții de drept al Uniunii în cazuri în care situația de fapt din cauza principală se situa în afara domeniului de aplicare al dreptului Uniunii, dar în care aplicabilitatea respectivelor dispoziții ale acestui drept fusese determinată de dreptul național ca urmare a trimiterii realizate de acesta din urmă la conținutul acelor dispoziții⁶.

21. În ceea ce privește dispozițiile prin care se urmărește transpunerea Directivei 86/653 în ordinea juridică belgiană, este suficient să se sublinieze că, întemeindu-se pe soluțiile care fuseseră reținute în cauzele în care s-au pronunțat Hotărârile Poseidon Chartering⁷ și Volvo Car Germany⁸, Curtea a considerat deja, în Hotărârea Unamar⁹, că, deși întrebarea adresată de instanța de trimitere nu se referea la un contract de vânzare sau de cumpărare de produse, ci la un contract de agenție referitor la exploatarea unui serviciu de transport maritim, totuși, cu ocazia transpunerii în dreptul intern a dispozițiilor acestei directive, legiuitorul belgian a decis să aplice un tratament identic acestor două tipuri de situații.

5 — Potrivit acestei dispoziții, agentul comercial este însărcinat cu „negocierea și eventual încheierea de afaceri pentru și în numele comitentului” (sublinierea noastră).

6 — A se vedea în acest sens în special Hotărârile Dzodzi (C-297/88 și C-197/89, EU:C:1990:360, punctul 36), SC Volksbank România (C-602/10, EU:C:2012:443, punctul 86 și jurisprudența citată), precum și Nolan (C-583/10, EU:C:2012:638, punctul 45).

7 — C-3/04, EU:C:2006:176, punctele 14-17.

8 — C-203/09, EU:C:2010:647, punctele 23-26.

9 — C-184/12, EU:C:2013:663, punctul 30.

22. Pentru aceste motive, considerăm că Curtea este competentă să se pronunțe asupra prezentei cereri de decizie preliminară.

B – Cu privire la întrebările preliminare

23. Prin intermediul cererii de decizie preliminară, instanța de trimitere urmărește să obțină anumite clarificări cu privire la interpretarea care trebuie dată articolului 17 alineatul (2) din Directiva 86/653. Deși Curtea a fost chemată în diverse rânduri¹⁰ să se pronunțe cu privire la măsurile de reparație care trebuie să fie adoptate de statele membre în temeiul articolului 17 din această directivă, este, în schimb, prima dată când aceasta este chemată să se pronunțe cu privire la domeniul de aplicare al articolului 17 alineatul (2) litera (c), care prevede că „acordarea [indemnizației de clientelă] nu îl poate împiedica pe agentul comercial să obțină daune interese”.

24. Prima întrebare preliminară privește întinderea acțiunii în despăgubire prevăzute de această dispoziție (primul aspect). În ceea ce privește cea de a doua și cea de a treia întrebare, acestea se raportează la regimul de răspundere la care trebuie să răspundă, dacă este cazul, această acțiune (al doilea aspect).

1. Primul aspect (prima întrebare): întinderea și limitele cumulului unei indemnizații de clientelă și ale unei cereri de acordare de daune interese în temeiul articolului 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653

25. Trebuie amintit că articolul 17 din Directiva 86/653 face parte dintre dispozițiile care, în economia generală a acestei directive, au o importanță determinantă, întrucât definesc nivelul de protecție pe care legiuitorul Uniunii a considerat rezonabil să o acorde agenților comerciali în cadrul creării pieței unice¹¹.

26. Astfel cum a statuat Curtea în mod repetat, interpretarea articolului 17 din Directiva 86/653 necesită să se reamintească obiectivele urmărite de această directivă.

27. În această privință, este consacrat, începând cu Hotărârile Bellone și Ingmar¹², că scopul urmărit de aceasta este dublu: este vorba astfel nu numai să se protejeze interesele agenților comerciali în relațiile cu comitenții lor (*obiectiv de protecție a agentului comercial*), ci și să se promoveze siguranța operațiunilor comerciale și să se faciliteze schimburile dintre statele membre printr-o apropiere a legislațiilor naționale (*obiectiv de armonizare în special în scopul securității juridice*).

28. Astfel cum a declarat Curtea, articolul 17 din Directiva 86/653, care obligă statele membre să instituie un mecanism de despăgubire a agentului comercial după încetarea contractului său, trebuie interpretat în funcție de acest obiectiv dublu¹³.

29. Pe de altă parte, trebuie subliniat că articolul 17 din Directiva 86/653 se înscrie în cadrul unui ansamblu de dispoziții de armonizare care au un caracter în același timp imperativ și minim. Protecția prevăzută de directivă se impune astfel nu numai statelor membre, care nu pot prevedea decât o protecție mai consolidată, ci aceasta este obligatorie și pentru părțile la contractul de agenție comercială, care nu pot deroga de la acesta în detrimentul agentului comercial înainte de expirarea contractului (a se vedea articolul 19 din Directiva 86/653).

10 — A se vedea în special Hotărârile Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605), Poseidon Chartering (C-3/04, EU:C:2006:176), Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199), Semen (C-348/07, EU:C:2009:195), Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:647) și Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663).

11 — A se vedea Hotărârea Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punctul 39).

12 — Respectiv C-215/97, EU:C:1998:189, punctele 13 și 17, precum și C-381/98, EU:C:2000:605, punctele 20 și 23.

13 — Hotărârile Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punctele 14 și 31), precum și Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punctul 37).

30. Nu este mai puțin adevărat că articolul 17 din această directivă, rezultatul unui compromis, având în vedere abordările divergente reținute până atunci în dreptul statelor membre¹⁴, lasă acestora din urmă posibilitatea de a alege între două soluții: fie sistemul, inspirat de practica germană, *al indemnizației* stabilite în funcție de criteriile prevăzute la alineatul (2) al acestui articol, fie mecanismul, apropiat de cel consacrat în dreptul francez, al *reparării* prejudiciului în funcție de criteriile definite la alineatul (3) al aceluiași articol. Caracterul alternativ al acestui sistem de reparare a fost confirmat de Curte, care a indicat cu claritate că articolul 17 din directiva menționată interzice cumulul între acordarea indemnizației prevăzute la alineatul (2) al acestui articol și repararea prejudiciului menționată la alineatul (3) al aceluiași articol¹⁵.

31. Cu toate acestea, considerăm că măsurile de armonizare prevăzute de articolul 17 din Directiva 86/653 urmăresc, în special în scopul uniformizării condițiilor de concurență și al creșterii securității operațiunilor comerciale, doar să coordoneze condițiile de indemnizare a agentului comercial pentru prejudiciul economic rezultat în mod direct din ruperea relațiilor cu comitentul și, în definitiv, chiar din pierderea clientelei.

32. Cu alte cuvinte, armonizarea condițiilor de despăgubire a agenților comerciali care decurge din această directivă este exhaustivă numai în măsura în care se referă la indemnizația compensatorie numită „de clientelă”. Aceasta nu urmărește să guverneze toate posibilitățile de reparare a prejudiciilor suferite de agenții comerciali în temeiul drepturilor privind răspunderea delictuală sau contractuală a statelor membre. Astfel, agenții afectați își păstrează posibilitatea de a angaja, în temeiul dreptului național aplicabil, răspunderea comitenților lor pentru a obține repararea unui prejudiciu distinct de cel acoperit de indemnizația compensatorie de clientelă menționată la articolul 17 alineatul (2) din Directiva 86/653.

33. Cu privire la acest aspect, este necesar să se precizeze că, deși regimul instituit prin articolul 17 din directivă este imperativ și a stabilit un cadru, nu oferă totuși indicații detaliate în ceea ce privește metoda de calculare a indemnizației de încetare a contractului. În consecință, în interiorul cadrului definit de această dispoziție, statele membre dispun de o anumită marjă de apreciere¹⁶.

34. Acest lucru este valabil, în opinia noastră, atât în ceea ce privește modalitățile efective de calculare a indemnizației prevăzute la articolul 17 alineatul (2) din Directiva 86/653, litera (b) a acestei dispoziții limitându-se să fixeze cuantumul său maxim, cât și în ceea ce privește corelarea sa eventuală cu o cerere de acordare de daune interese, astfel cum este prevăzută la litera (c) a acestei din urmă dispoziții. Astfel cum a arătat Comisia în Raportul din 1996, articolul 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653 reglementează situațiile în care legislația națională conferă agentului dreptul de a obține daune interese pentru rezilierea contractului sau pentru nerespectarea perioadei de preaviz prevăzute de această directivă.

35. Astfel cum s-a putut sublinia¹⁷, indemnizația prevăzută la articolul 17 alineatul (2) din Directiva 86/653 are o finalitate, în esență, remunerativă din punctul de vedere al agentului comercial. Reiese astfel din condițiile de acordare a indemnizației prevăzute de Directiva 86/653 (existența unui aport de clientelă sau creșterea substanțială a volumului de afaceri întreprinse cu clienți existenți de către agentul comercial, subzistența unor beneficii substanțiale pentru comitent după încetarea contractului de agenție, lipsa unor circumstanțe de excludere a dreptului la indemnizație prevăzute la articolul 18

14 — A se vedea Raportul din 1996, p. 1. Pentru o imagine mai completă a abordărilor reținute de statele membre, a se vedea de Theux, A., *Le statut européen de l'agent commercial – Approche critique de droit comparé*, Facultés universitaires Saint-Louis, 1992, în special p. 280 și urm.

15 — Hotărârile Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punctul 20) și Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punctul 15).

16 — Hotărârile Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605, punctul 21), Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punctele 34 și 35), Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punctul 18), precum și Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punctul 40).

17 — A se vedea în mod special Concluziile avocatului general Poiares Maduro prezentate în cauza Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2005:641, punctele 14-19) și ale avocatului general Bot prezentate în cauza Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:315, punctul 50).

din directivă) că această indemnizație, numită în mod curent „indemnizație de clientelă”, urmărește, în primul rând, să remunereze agentul pentru eforturile pe care le-a depus, în măsura în care comitentul continuă să beneficieze de avantajele economice rezultate din eforturile respective, chiar și după încetarea contractului de agenție și, concomitent, să evite situații de îmbogățire fără justă cauză sau comportamente oportuniste în momentul rezilierii contractului. În lipsa unei obligații de indemnizare a agentului în urma contractului de agenție, comitentul ar putea – fără a trebui să plătească nimic în schimb agentului comercial – să continue să beneficieze de plus-valorile la care agentul comercial a contribuit într-un mod sau altul prin activitatea sa.

36. Dreptul la indemnizație, astfel cum a fost avut în vedere prin Directiva 86/653, nu acoperă, așadar, toate prejudiciile cauzate agentului respectiv cu ocazia încetării relațiilor sale cu comitentul, ci le acoperă numai pe cele cauzate în mod direct de pierderea clientelei.

37. Astfel, s-a putut sublinia că sistemul de reparare a prejudiciului prevăzut la articolul 17 alineatul (3) din această directivă, care nu are legătură doar cu pierderea clientelei și care nu este limitat în ceea ce privește quantumul său, cuprindea toate prejudiciile suferite de agent și, în anumite privințe, putea părea mai favorabil pentru agentul comercial¹⁸.

38. În consecință, considerăm că plafonul stabilit la articolul 17 alineatul (2) litera (b) din Directiva 86/653, și anume remunerația pentru un an, privește doar indemnizația de clientelă și nu limitează daunele interese care ar trebui să aibă un obiect diferit de această indemnizație. Prin urmare, nu se poate exclude, astfel cum prevede articolul 17 alineatul (2) litera (c) din această directivă, că, pe lângă această retribuire, agentul comercial poate să obțină daune interese de natură să acopere un prejudiciu autonom. Deși, ținând seama de armonizarea care decurge din articolul 17 din directiva menționată, cumulul a două acțiuni care vizează, ambele, repararea prejudiciului care decurge din pierderea clientelei nu este posibil, trebuie admis că două acțiuni, având ca obiect repararea unor prejudicii distincte, pot coexista.

39. Ne pare, pe de altă parte, că reiese destul de clar din modul de redactare și din structura articolului 17 din Directiva 86/653 că acțiunea în despăgubire prevăzută la articolul 17 alineatul (2) litera (c) din directiva menționată este preconizată ca o eventuală completare a acordării unei indemnizații și nu este vizată ca atare de plafonarea quantumului indemnizației compensatorii prevăzute la același alineat litera (b). Astfel cum a menționat Quenon, reiese din lucrările pregătitoare ale Directivei 86/653 că legiuitorul Uniunii a decis în cele din urmă să nu rețină partea din propunerea inițială a Comisiei care preconiza un plafon absolut al indemnizației¹⁹.

40. În plus, decurge din jurisprudența Curții că, atunci când statele membre aleg una dintre cele două opțiuni prevăzute de acest articol 17, indemnizația compensatorie poate fi doar mai mare sau egală cu cea care ar rezulta din aplicarea alineatului (2) al aceluiași articol²⁰. Utilizarea termenului „mai mare” arată că armonizarea efectuată de Directiva 86/653 este minimă și că statele dispun, așadar, de posibilitatea de a prevedea, pe lângă indemnizația specifică avută în vedere de această dispoziție, o acțiune în despăgubire în conformitate cu litera (c) a dispoziției menționate²¹.

18 — A se vedea în special Gardiner, C., „Compensation commercial agents under the Commercial Agents Directive – Uncertainty continues”, în *Commercial Law Practitioner*, 2006, 8, p. 195.

19 — A se vedea articolele 28, 30 și 31 din Propunerea de directivă a Consiliului privind coordonarea legislației statelor membre referitoare la agenții comerciale independente, prezentată de Comisie către Consiliu la 17 decembrie 1976 (JO 1977, C 13, p. 2).

20 — Hotărârea Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punctul 32).

21 — Astfel cum am arătat în Concluziile noastre prezentate în cauza Unamar (C-184/12, EU:C:2013:301, punctul 52), mecanismul prevăzut de Directiva 86/653 urmărește doar să garanteze că agentul comercial beneficiază de o *despăgubire minimă* și nu aduce atingere posibilității oferite statelor membre de a prevedea indemnizații suplimentare în legislațiile lor.

41. Această situație ar trebui să se regăsească în special atunci când agentul comercial consideră că, independent de retribuția pe care a obținut-o pentru aportul sau pentru consolidarea clientelei existente a mandantului și pentru pierderea remunerațiilor viitoare cauzată de pierderea clientelei respective, la care acesta are dreptul în temeiul contractului de agenție propriu-zis, el a suferit un prejudiciu special odată cu rezilierea contractului. Articolul 17 nu împiedică agentul comercial să invoce împotriva comitentului drepturi la reparare suplimentare pentru a obține compensarea prejudiciului material sau imaterial care depășește dreptul la o indemnizație postcontractuală. Au fost astfel evocate, cu titlu de exemplu, prejudicii distincte care pot fi reparate în cadrul unei cereri de acordare de daune interese introduse în temeiul articolului 17 alineatul (3) litera (c) din Directiva 86/653, cheltuielile de investiții efectuate de agent neamortizate, indemnizațiile de preaviz datorate personalului concediat sau chiar cheltuielile legate de contractele de închiriere sau de leasing²².

42. De altfel, această situație pare să se regăsească în cauza principală, în care rezultă că rezilierea bruscă a contractului de agenție bancară încheiat între Quenon și societățile pârâte a făcut imposibilă, *de facto*, executarea contractului de agenție în materie de asigurări. În speță, prejudiciul invocat de Quenon ar putea fi analizat în sensul că nu vizează doar să obțină o compensație pentru prejudiciul care decurge în mod direct din rezilierea contractului de agenție bancară și din pierderea unor câștiguri viitoare, ci în sensul că urmărește și să repare prejudiciul reprezentat indirect de imposibilitatea de executare a contractului de agenție în materie de asigurări și de prejudiciile colaterale cauzate de nerespectarea termenului de preaviz.

43. Cu toate acestea, trebuie precizat că acțiunea desfășurată în temeiul articolului 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653 nu trebuie, cu excepția creării unei situații de supracompensație financiară în favoarea agentului contrare obiectivelor urmărite de această directivă, să eludeze norma de prevenire a cumulului consacrată de jurisprudență. Prin urmare, prejudiciul invocat acoperit de această acțiune trebuie să fie într-adevăr diferit de cel acoperit de indemnizație. A admite că daunele interese suplimentare prevăzute de această dispoziție ar putea compensa și pierderea de remunerație viitoare ar însemna, în plus, nerespectarea plafonării cuantumului indemnizației compensatorii prevăzute de Directiva 86/653.

44. În concluzie, articolul 17 din Directiva 86/653 nu ar trebui să se opună unei legislații naționale care prevede, în cazul încetării unui contract de agenție, că agentul are dreptul, pe lângă acordarea unei indemnizații de clientelă al cărei quantum nu poate depăși remunerația pentru un an a agentului, și la acordarea de daune interese pentru acoperirea prejudiciului suferit efectiv și neacoperit de această indemnizație.

45. În ceea ce privește problema dacă dănele interese pot sau nu pot, atunci când sunt cumulate cu indemnizația de clientelă, să depășească cuantumul maxim stabilit la articolul 17 alineatul (2) litera (b) din directivă, ne pare destul de clar că plafonul stabilit de această dispoziție privește doar indemnizația de clientelă și nu limitează cuantumul reparației suplimentare care are un obiect diferit de cel al acestei indemnizații. Din moment ce această acțiune privește un prejudiciu diferit de cel acoperit de indemnizația de clientelă, nu este exclus ca valoarea totală a sumelor recuperate de agentul comercial să poată depăși acest prag.

46. Ținând seama de aceste considerații, se propune să se răspundă la prima întrebare că articolul 17 din Directiva 86/653 trebuie interpretat în sensul că nu se opune unei legislații naționale care prevede că, după încetarea contractului de agenție, agentul comercial are dreptul la o indemnizație de clientelă al cărei quantum nu poate depăși valoarea remunerației pentru un an, precum și la daune interese, în cazul în care cuantumul acestei indemnizații nu acoperă în întregime prejudiciul suferit efectiv.

22 — Crahay, P., „La rupture du contrat d'agence commerciale”, în *Les dossiers du Journal des tribunaux*, nr. 65, Larcier, 2008.

2. Al doilea aspect (a doua și a treia întrebare): cerința unei culpe și caracterul calificat al culpei respective în vederea acordării de daune interese

47. Prin intermediul celei de a doua întrebări, instanța de trimitere urmărește să afle dacă, în cadrul acțiunii în repararea prejudiciului în temeiul articolului 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653, se solicită, pe de o parte, demonstrarea unei culpe din partea comitentului care să aibă legătură de cauzalitate cu prejudiciile invocate și, pe de altă parte, existența unui prejudiciu distinct de cel reparat prin indemnizația forfetară de clientelă.

48. Răspunsul la această întrebare ne pare destul de evident. Astfel cum s-a subliniat de către Quenon, de către guvernele belgian și german, precum și de către Comisie, această directivă nu conține nicio precizare cu privire la regimul răspunderii aplicabil în cadrul acțiunilor în despăgubire angajate de agentul comercial în temeiul articolului 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653.

49. Sub rezerva respectării principiilor echivalenței și efectivității, statele membru au, așadar, libertatea să stabilească, în cadrul definit de directiva respectivă, condițiile aplicabile unei acțiuni în reparație precum cerința unei culpe, caracterul calificat sau necalificat al culpei respective și întinderea prejudiciului reparabil.

50. În schimb, astfel cum am menționat anterior, prejudiciul invocat în acest temei trebuie, cu excepția nerespectării faptului că cele două opțiuni prevăzute de directivă nu se pot aplica în mod cumulativ, să fie diferit de cel rezultat în mod direct din rezilierea contractului de agenție și care este deja acoperit de indemnizația de clientelă.

51. Prin intermediul celei de a treia întrebări, instanța de trimitere ridică problema naturii și a importanței culpei impuse în cadrul unei acțiuni în reparație introduse în temeiul articolului 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653.

52. Având în vedere răspunsul dat la cea de a doua întrebare, nu este necesar să se mai răspundă la a treia întrebare.

IV – Concluzie

53. Având în vedere toate aceste considerații, se propune Curții să răspundă la întrebările adresate de cour d'appel de Bruxelles după cum urmează:

„Articolul 17 din Directiva 86/653/CEE a Consiliului din 18 decembrie 1986 privind coordonarea legislației statelor membre referitoare la agenții comerciale independenți nu se opune unei legislații naționale care prevede că, după încetarea contractului de agenție, agentul comercial are dreptul la o indemnizație de clientelă al cărei quantum nu poate depăși valoarea remunerației pentru un an, precum și la daune interese, în cazul în care quantumul acestei indemnizații nu acoperă în întregime prejudiciul suferit efectiv.

Articolul 17 alineatul (2) litera (c) din Directiva 86/653 trebuie interpretat în sensul că acordarea de daune interese suplimentare față de indemnizația de clientelă este condiționată de existența unui prejudiciu distinct de cel reparat prin această indemnizație, iar nu de existența unei culpe, de natură contractuală sau cvasicontractuală, din partea comitentului care să aibă legături de cauzalitate cu prejudiciile invocate.”